

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

POLITICAL AND LEGAL FACTORS OF CRIMINALITY IN UKRAINE

Орлов Ю.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

факультету з підготовки слідчих

Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена проблемі криміногенних наслідків використання інструментів правотворчості. Досліджуються концептуальні параметри криміногенних ризиків в політичній сфері. Визначаються джерела внутрішньодержавного та зовнішнього впливу на вітчизняну політичну систему, що сприяють погіршенню детермінаційного комплексу злочинності. Обґрунтовується доцільність оперування в науковому обігу категорією «політико-правові фактори злочинності». Надається їх коротка характеристика.

Ключові слова: управління, правотворчість, політична корупція, лобізм, політико-правові фактори злочинності.

Статья посвящена проблеме криминальных последствий использования инструментов правотворчества. Исследуются концептуальные параметры криминальных рисков в политической сфере. Определяются источники внутригосударственного и внешнего воздействия на отечественную политическую систему, способствующие ухудшению детерминационного комплекса преступности. Обосновывается целесообразность оперирования в научном обороте категорией «политико-правовые факторы преступности». Дается их краткая характеристика.

Ключевые слова: управление, правотворчество, политическая коррупция, лоббизм, политико-правовые факторы преступности.

Article is devoted to the problem of criminogenic consequences of the use of instruments of law-making. The conceptual parameters of criminogenic risks are discovered in a political sphere. The sources of the domestic and external affecting home political system, assisting worsening of determination complex of criminality are determined. Operating expediency is grounded in a scientific turn by a category «political-law factors of criminality». Their short description is given.

Key words: management, lawmaking, political corruption, lobbyism, political and legal factors of criminality.

Постановка проблеми. Аналіз глобальних процесів в організації життєдіяльності у сучасному світі засвідчує наявність системної кризи практично у всіх сферах її прояву: екологічній, фінансовій, політичній, військовій тощо. Ситуація принципової обмеженості ресурсів з одного боку та нерациональний їх розподіл – з іншого живить соціальні конфлікти різної природи, ускладнюючи їх детермінаційний комплекс, загострюючи процеси протікання та вирішення, в тому числі й у масових кримінальних формах. Цілком логічним за таких умов видається визнання експертами ООН формування на сучасному етапі двох найбільш суттєвих загроз існуванню людства – екологічної та кримінальної. Дисбаланс в системі розподілу та споживання природних й соціальних благ і, як наслідок, загострення криміногенної ситуації, зумовлені вадами системи управління як галузевого, так і централізованого, глобальних рівнів. Відомою, зокрема, є теза про те, що добробут громадян залежить не стільки від того, як вони працюють, скільки від того, як ними управляють. Відтак, сфера управління становить безпосередній кримінологічний інтерес: низька ефективність управлінського впливу, зокрема в аспекті державного адміністрування, є суттєвою умовою збереження в Україні гостроти проблем корупції, бідності, алкоголізації, високого рівня, несприятливої динаміки, ускладненої структури злочинності та її факторів тощо. Постулювання, таким чином, безпосереднього зв'язку між системою державного управління та злочинністю, виводить на розуміння необхідності провадження кримінологічних досліджень у площині відносин, що складаються з приводу отримання, реалізації та збереження державної влади,

тобто політики. І перш за все звертає на себе увагу найбільш яскраво виражені криміногенні аспекти політичної сфери, що проявляються у правотворчій діяльності.

Стан дослідження. Політико-кримінологічні проблеми протидії злочинності в тій чи іншій мірі висвітлювалися у працях таких вчених, як В. М. Бурлаков, Я. І. Гілінський, В. О. Глушков, П. А. Кабанов, В. В. Лунєєв, А. Л. Сморгунова, А. М. Черниш, В. І. Шакун, Д. А. Шестаков та деяких інших. Існують й певні напрацювання в сфері досліджень нормативно-правової детермінації злочинності, що фігурують в роботах М. О. Барановського, С. В. Бородіна, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, Д. О. Дятлової, С. В. Задирани, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, А. В. Кирилюка, О. М. Костенка, О. М. Литвака, В. В. Лунєєва, В. І. Поклада, В. М. Поповича та інших вчених. Проте, означені напрямки наукового пошуку й досі розвивалися незалежно один від одного, не зважаючи на суттєві інституційні зв'язки їх безпосередніх предметів. Відтак, є потреба в інтеграції відповідного знання, його належної специфікації та якісного приросту в означеному напрямку, що й зумовлює актуальність теми цієї статті.

Метою статті є визначення поняття «політико-правові фактори злочинності», а також надання характеристики вказаній групі криміногенних детермінант.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що правотворчість є інструментом соціального управління, який застосовується суб'єктами державно-владних повноважень. При цьому ідеальна модель створення нових норм права, корегування, скасування існуючих має відповідати вимогам правоутворення, тобто виконувати функції сприйняття та відображення на формально-ви-

значеному рівні реально існуючих суспільних відносин, науково обґрунтованого та справедливого, безконфліктного порядку їх реалізації. І лише той політичний режим, в якому функції правотворчості наближені до означених вище здатен претендувати на демократичну характеристику. На жаль, в жодній з держав світу поки що не вдалося досягти такого рівня зв'язку громадянського суспільства та держави, за якого б у формально визначеному та реально діючому праві відображалися регулятивна, захисна спрямованість на задоволення інтересів більшості та були враховані (гарантовані механізми компенсації) інтереси меншості, розрив між змістом об'єктивного та суб'єктивного права був мінімальним. Причин цьому – велика кількість: від типу господарювання, державної ідеології до злочинності, зокрема – політичної тощо. Разом з тим є підстави стверджувати, що особливо гостро означена проблема стоїть в державах перехідного типу, до яких, серед інших, відноситься й Україна. Перехідний статус при цьому, розглядається в контексті проміжних характеристик розвитку як державного механізму, так і системи господарювання, ідеологічної складової суспільного поступу тощо, які у комплексі позначають незавершеність процесів державного будівництва, суттєвої присутності в ньому кримінальної складової, значного впливу зовнішніх політичних факторів, широкого спектру загроз екологічній, економічній безпеці, затяжне балансування між численними фінансовими ризиками кризового характеру. Цей перелік можна доповнювати ще багатьма чинними й параметрами загальносоціального розвитку в цілому і за окремими його напрямками, рівнями тощо. Однак, не вдаючись до глибинного системного аналізу вказаного пласту проблем, що не є основним предметом нашого дослідження, звернемо увагу лише на ту обставину, що консервацію обструктивних тенденцій в сфері публічного адміністрування з діалектичної точки зору слід розглядати, на нашу думку, як явище цілком закономірне та в стратегічно кероване, тобто як результат цілеспрямованого управлінського впливу.

Політична сфера є об'єктом управління, за вплив на який конкурує низка суб'єктів. При цьому формування якісного складу органів державної влади, як «концентрації» всієї політичної системи, виступає основною тактичною метою вказаної конкурентної боротьби, в якій абсолютна більшість громадян свідомої участі, на жаль, не приймає. Причин цьому також значна кількість. Серед основних з них наступні: а) низький рівень освіченості, зокрема в сфері змістовних аспектів соціального управління, а також технологій впливу на електорат; б) низька політична активність, що зумовлено: певним чином традиційною зневірою в реальність виборчого права й інших форм вияву громадянської волі; поширенням соціальних міфів типу «політика – брудна справа» тощо; в) маніпулювання засобами політичної комунікації з метою реалізації так званої «тактики продукування згоди»: фреймінг новин в засобах масової інформації, поширення недостовірної, обмеженої інформації тощо; г) відсутність цивілізованої нормативно закріпленої процедури лобізму, що здатна забезпечити дійсні представницькі функції парламенту; д) історично-зумовлені форми зрощення організованої злочинності з окремими ланками органів державної влади, що створює у відомому сенсі закритість найвищих посад в їх системі, успішне функціонування фінансових та

корпоративних «фільтрів» тощо. Відстороненість переважної частини населення від політичної сфери відносин, в якій концентрується державне управління, є належною умовою для реалізації вузькогрупових інтересів. Джерела останніх можуть бути різними: 1) національне підприємницькі структури; 2) транснаціональні корпорації; 3) організовані злочинні угруповання, що діють у сфері економічних відносин.

Щодо конкретних суб'єктів зовнішньополітичного деструктивного впливу на національну політичну систему, то ані в кримінологічній, ані в управлінській науці не вироблено єдиної точки зору. Одна група вчених веде мову про абстрактну зовнішньополітичну кон'юнктуру та підпорядкованість окремих держав імпульсам її розвитку (звідси й сприйняття на собі ефектів світової фінансової кризи, транснаціональної злочинності тощо) [1, с. 51; 2, с. 89 та ін.]. Інші (В. О. Єфімов, В. Г. Жданов, К. П. Петров та ін.) – безспідставно, на нашу думку, схильні вбачати витoki зазначеного впливу у діяльності злочинних співтовариств світового масштабу, яким підконтрольні найбільші фінансові потоки, ринки наркоторгівлі, торгівлі зброєю, банківська, валютна системи тощо. П. А. Кабанов надає характеристику діяльності вказаних співтовариств в межах категорії міжнародної політичної злочинності [3]. Таке бачення в контексті досліджуваної проблематики перекикається із результатами дослідження російського кримінолога А. С. Овчинського, відображеними в монографії «Матриця злочинності», в якій автор обґрунтовує наявність цілеспрямованого деструктивного впливу на правоохоронну систему з боку управлінських суб'єктів загальнодержавного та міждержавного рівнів [4]. Вважаємо, є сенс погодитися з такою позицією.

Ведучи мову про суб'єктів внутрішнього деструктивного впливу на політичну систему, слід звернути увагу на історико-економічні передумови формування найбільш впливових вітчизняних суб'єктів господарювання. Ці передумови в науковій літературі зазвичай пов'язуються з кримінальним накопиченням первинного капіталу, що мало місце при переході з адміністративного до ринкового типу економіки, об'єктивною відсутністю ефективних правових механізмів приватизації державного майна та активністю організованих злочинних угруповань у цій сфері. Приймаючи до уваги суттєву залежність можливості участі у формуванні та функціонуванні політичної системи держави на перших етапах її розвитку від умовно високого рівня фінансової спроможності, логічно припустити й існування істотної частки «злочинних інвестицій» в апараті публічного адміністрування. А будь-яка інвестиція, як відомо, передбачає перспективне отримання прибутку. Таким чином, достатньо не складним завданням видається моделювання механізму впливу на суб'єктів політичних відносин. Останній можливо описати в категоріях феномену політичної корупції, під якою ми розуміємо соціально-правовий інституційний феномен, що виражається в понадсумативній сукупності злочинних соціальних практик у сфері реалізації державної влади з використанням публічних повноважень всупереч інтересам більшості суспільства з метою задоволення корисливих вузько-корпоративних чи індивідуалістично-політичних інтересів.

Політична корупція є інструментальним соціальним феноменом, який існує не як побічний продукт соціаль-

них протиріч, а як засіб управління. При цьому, він є *проміжною ланкою* в процесі реалізації зовнішнього по відношенню до політичної системи управлінського впливу. Кінцевою його метою є створення сприятливих умов для реалізації корпоративних інтересів суб'єкту впливу. Означені умови, враховуючи організаційно-правову специфіку функціонування органів державної влади, обов'язково супроводжуються правотворчою діяльністю й знаходять своє втілення в конкретних нормативно-правових актах або ж у продукуванні політичної волі на те, щоб вони не були прийняті. Як перша, так і друга ситуація в генезі своє соціальної реалізації здатна чинити криміногенний вплив на суспільні відносини, який в науці зазвичай описується механізмами нормативно-правової детермінації злочинності¹. Однак слід також зважати й на те, що не можна і абсолютизувати викладені положення, вважаючи, що будь-яке криміногенне положення нормативно-правових актів є результатом свідомого втручання в правотворчий процес зі злочинною метою засобами політичної корупції. Цілком логічним буде припустити відтворення в правовому полі певної частини криміногенних факторів, що виникають через об'єктивну інертність нормативно-правових актів, недоліки в організації законотворчого процесу, недостатнє його наукове супроводження, розрив між юридичною доктриною та правотворчою практикою, відсутність інституту кримінологічної експертизи тощо. Проте, є і підстави для припущення про те, що в низці випадків конкретні нормативно-правові акти чи акції щодо блокування можливості їх прийняття мають чітко виражену корпоративну спрямованість.

Так, наприклад, слід, на нашу думку, погодитися з Є. Л. Косяком щодо визнання кримінологічно та економічно неефективною декриміналізацію контрабанди товарів у великих розмірах та стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України. Вчений, зокрема, зазначає, що, починаючи з 2012 року, незважаючи на номінальне зниження рівня контрабанди, її реальні обсяги значно зростають, причина чого вбачається в унеможливленні здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами МВС, СБУ, спрямованої на виявлення, припинення та розкриття означеної категорії діянь, які перестали бути злочинами [5, с. 174]. Навряд чи такий захід, як декриміналізацію контрабанди товарів у великих розмірах, можливо визнати випадковістю чи недостатнім науковим супроводженням законотворчої діяльності; в цьому випадку не слід виключати й можливість цілеспрямованих усвідомлених зловживань, вчинених з метою відсторонення правоохоронних органів від активної діяльності щодо протидії надприбутковому різновиду кримінальних промислів, здійснені із застосуванням правотворчого інструментарію та відповідних суб'єктів.

Іншим прикладом створення сприятливих умов для реалізації корпоративних інтересів із застосуванням

політико-правових засобів є чинна редакція Переліку харчових добавок, дозволених до використання у харчових продуктах, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 січня 1999 року № 12 [6]. В зазначеному нормативно-правовому акті знайшли своє відображення, як дозволені до використання в харчовій промисловості низка небезпечних речовин. Близько половини з них в системі Codex Alimentarius² визначені, як небезпечні для здоров'я та заборонені для використання в країнах ЄС й низки інших держав; їх систематичне вживання спричиняє захворювання серцево-судинної системи, кишково-шлункового тракту, органів внутрішньої секреції, нервової системи, емоційні розлади тощо. Примітно, в цьому контексті, що за результатами дослідження вчених Алтайського державного університету РФ, здійсненого на базі місцевої колонії для неповнолітніх, більш ніж у 80% засуджених дітей крім психоемоційних розладів спостерігається й кількарізне зниження рівня вуглецевого та ліпідного обміну речовин, а рівень окремих гормонів – більш ніж в п'ять разів був нижчим за відповідну вікову норму [7, с. 347], що є прямим наслідком порушення вимог безпечного харчування. Відтак, найбільш уразливою в аспекті девіантної поведінки до поширення небезпечних харчових добавок в Україні є, перш за все, діти, що в ще більшій мірі загострює поставлену проблему. Багаторазові звернення представників громадських організацій до уряду України, а також активне обговорення цієї проблематики в засобах масової інформації результатів, на жаль, й до цього дня не дали. Причина цього вбачається у наявності впливу на органи державної влади з боку суб'єктів господарювання (зокрема іноземних) – виробників низькоякісної, шкідливої продукції, вказаних харчових добавок.

Таким чином, викладені обставини засвідчують, що криміногенні наслідки можуть бути не лише основною метою, а й побічним результатом використання механізмів правотворчості для задоволення вузько-корпоративних бізнесових інтересів. Попри це єднальною площиною цих різновидів політико-правових практик є тіньовий лобізм. Загалом лобізм завжди присутній при народженні практично всіх політично і економічно значущих рішень як на рівні уряду, президентського корпусу, так і на рівні законодавчої влади. У широкому розумінні під лобізмом зазвичай розуміють систему цілеспрямованого впливу різноманітних груп на владні структури з метою задоволення своїх інтересів. Завдяки лобістській діяльності (у цивілізованому розумінні цієї категорії) забезпечується взаємодія суспільства та держави за функціональним напрямом [8, с. 15]. Однак в Україні, на відміну від інших країн, де «групи тиску» можуть відстоювати свої інтереси на підставі законів, які прямо або побічно регламентують їх права та обов'язки, лобі й досі залишаються поза законом. Відсутність гласності накладає на цю діяльність особливий відбиток – кримінальний, пов'язаний з різноманітними порушеннями та хабарництвом [9, с. 110]. Вважаємо за доцільне в цьому контексті погодитися і з думкою І. В. Рейтеровича, який зазначає, що на сучасному етапі в Україні фінансово-промислові групи трансформувалися у фінансово-політичні (політико-економічні). При цьому контроль над певними сегментами промисловості було встановлено через систему політико-адміністративного патронажу [10, с. 8-9].

¹ Більш детально про нормативно-правову детермінацію злочинності див. працю автора: Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення. Монографія / Ю. В. Орлов. – Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. – 266 с.

² Затверджена в 1991 р. система відомостей про результати досліджень харчових добавок, здійснені фахівцями Всесвітньої організації охорони здоров'я та Продовольчої і сільськогосподарської організації в межах діяльності Об'єднаного комітету експертів з харчових добавок при ООН.

Наведене підтверджується результатами соціологічного дослідження, проведеного Інститутом прикладних гуманітарних досліджень у рамках Канадсько-українського проекту сприяння доброчесності в Україні. Зокрема, зазначається, що загрозливого поширення набув так званий «корупційний лобізм», тобто такі технології лобіювання, що використовують підкуп чиновників та інші корупційні засоби [11]. У міжнародних антикорупційних актах при цьому звертається увага на необхідність «розрізнення лобізму, як однієї з політичних технологій в демократичному суспільстві, та «корупційного лобізму», який базується на деформаціях демократичних інститутів» [11]. Дослідники Світового банку для визначення цього явища користуються поняттям «захоплення держави» (State Capture) і вважають його більш суспільно небезпечним, ніж намагання чиновників за допомогою корупційних дій контролювати ті чи інші сфери. Про лобістські тенденції, зокрема у законодавчій діяльності Верховної Ради України може, на нашу думку, свідчити: а) значна перевага кількості законів, якими передбачається внесення змін і доповнень до вже прийнятих законів, над тими, які приймаються вперше. Такі несистематизовані зміни і доповнення, які захищають вузько-корпоративні інтереси, значною мірою сприяють зростанню соціальної напруженості через нерівність можливостей; б) парламентська криза початку 2013 р., обумовлена конфліктом з приводу особистого

голосування; в) відсутність політичної волі на прийняття Закону України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні», проект якого зареєстрований у Верховній Раді України ще у 2010 р., а також проекту Закону «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів їх проектів».

Висновки. Таким чином, вираховуючи вищевикладене, маємо змогу сформулювати визначення *політико-правових детермінант злочинності, під якими пропонуємо розуміти групу криміногенних факторів, що проявляються у цілеспрямовано створюваних з використанням інструментів правотворчості можливостях вчинення злочинів (суспільно небезпечних діянь) або ж побічні криміногенні наслідки реалізації в нормативно-правових актах суто політичних (чи інших вузькогрупових) інтересів без врахування вимоги їх кримінологічної ефективності*. Ця група факторів носить комплексний характер, охоплює в своєму розумінні як специфіку політичної сфери суспільних відносин, її вплив на криміногенну обстановку, так і особливості нормативно-правової детермінації злочинності. При цьому саме синтетичне (інтегроване) дослідження означених соціально-деструктивних аспектів діяльності публічної влади як у внутрішньополітичному, так і в геополітичному контекстах, та подальша їх системна обструкція, вважаємо, має забезпечити створення фундаменту загальносоціального рівня протидії злочинності в нашій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шабалин В. А. Политика и преступность / В. А. Шабалин // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 48–54.
2. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. – М. : Логос, 1997. – 632 с.
3. Кабанов П. А. Российская политическая криминология как отрасль криминологической науки / П. А. Кабанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990195_West_pravo_2003_2%287%29/B_3-9.pdf.
4. Овчинский А. С. Матрица преступности / А. С. Овчинский. – М. : НОРМА, 2006. – 112 с.
5. Косяк Є. Л. Нормативно-правова детермінація контрабанди в Україні: характеристика та протидія : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Євген Леонідович Косяк. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. – 221 с.
6. Перелік харчових добавок, дозволених до використання у харчових продуктах : постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 1999 року № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/12-99-%D0%BF>.
7. Криминология XX век / Авт. кол. : Д. А. Шестаков, Я. И. Гилинский, Н. Кристи и др. ; Под ред. В. Н. Бурлакова и В. П. Сальникова – СПб: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2000. – 564 с.
8. Гроссфельд О. В. Становлення лобізму в сучасній Україні : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / Олена Володимирівна Гроссфельд. – Сімферополь : Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2009. – 21 с.
9. Одінцова О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією / О. Одінцова // Право України. – 2006. – № 6. – С. 110–113.
10. Рейтерович І. В. Політичний вимір діяльності фінансово-політичних груп у державах перехідного періоду : автореф... дис. канд. політ. наук : 23.00.04 / Ігор В'ячеславович Рейтерович. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2008. – 19 с.
11. Канадсько-Український проект сприяння доброчесності. Підсумковий звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aj.org.ua/lang-ua/menu-20.